

Farkas Beáta: Piacgazdaságok az Európai Unióban

Farkas Beáta a hazai intézményi gazdaságtani kutatások kiemelkedő alakja, akinek munkáját a nemzetközi fórumok is elismerik (lásd különösen az MTA doktora tudományos cím elnyerésére benyújtott anyag angol nyelvű változatát, mely a Palgrave Macmillannél jelent meg). A szerző egyben a közép-kelet-európai régió kiváló ismerője, aki e művében az intézményi megközelítést e régió (és az EU) kontextusában alkalmazza, sikerrel.

A pályázatra benyújtott, az Akadémia Kiadónál megjelent kötet mostanra az intézményi kutatások egy fontos alaphivatkozása lett idehaza, mely az egyetemi oktatásban is kiválóan hasznosul. Következésképpen az alábbiakban az egyes fejezetek értékelésében elsősorban arra koncentráltam, hogy hol és mivel volna kiegészíthető, esetleg pontosítható az elemzés, semmint, hogy hol volna célszerű korrigálni az általa előadottakat. A bíráló dolgát mindenestre nagyban megkönnyíti, hogy Farkas Beáta a bevezetésben monográfiától már-már szokatlan precizitással határozza meg munkája tárgyát, helyezi kontextusba saját kutatását és definiálja téziseit.

Az indító fejezet (Az intézmények a közgazdasági gondolkodásban) az elemzési keretrendszer adja meg. Az institucionalista keretrendszer az EU vizsgálatához meggyőződésem szerint tökéletes választás. Idézve Pollack (2009: 125) -et „[a]z Európai Unió kétséget kizáróan a világ legsűrűbben intézményesült nemzetközi szervezete, a kormányközi és szupranacionális intézmények bőségével... Nem csoda, hogy az új institucionalizmusként ismert irodalmat növekvő gyakorisággal és növekvő sikerrel alkalmazták az unió, mint államközösség és az európai integráció, mint folyamat tanulmányozásában”.

A rövid történeti áttekintéssel indító fejezet komoly intellektuális teljesítményt mutat annak bizonyítására, hogy az intézmények számítanak. Ugyan a közgazdaságtudomány főáramában (vagy annak legalábbis határain) ma már szilárd helye van az intézményi megközelítésnek, mégsem érdektelen egy ilyen áttekintés, hiszen (a) a megközelítés maga sem egységes, (b) ennek következtében az intézmények jelentése is szóródhat, (c) és az alkalmazott vizsgálati módszer is nagyban eltérő lehet. Az ún. régi és új intézményi megközelítés szembeállításával ezt különösen kifejező módon érzékelteti a szerző (a fejezet egyik erőssége éppen a partvonalra szorult régi – bár időközben megújult – intézményi vonalnak a bemutatása, annak az új intézményi gazdaságtannal történő párhuzamba állítása). Habár mint Farkas Beáta helyesen megjegyzi, a tudományterület művelői között nagyfokú hajlandóság mutatkozik a szintézis megfogalmazására.

Mindazonáltal az a szándék, hogy a szerző bizonyítsa az intézményi megközelítés létjogosultságát (nem is kifejezetten a saját kutatása vonatkozásában, hanem sokkal inkább a szakma főáramában), valamelyest korlátozza is őt a sokszínűség pontos árnyalásában. Szükségszerűen a közgazdaságtudományi irodalomhoz kívánja lehorgonyozni a megközelítést, miközben – mint maga is több helyütt elismeri – az a társtudományok jóval szélesebb spektrumán releváns (tegyük hozzá mi is Aspinwall – Schneider 2000: 1 nyomán, hogy a politikatudományban és az európai tanulmányokban mostanra „mindannyian institucionalisták vagyunk”). Meglátásom szerint egy olyan dolgot, amely a kapitalizmus változatai irodalomhoz csatlakozik, és amely az EU tagállamainak kategorizálására vállalkozik, bátran vállalhatja interdiszciplináris jellegét.

Ez az igazolási kényszer vezet ahhoz, hogy a 20. oldalon két elkülönült paradigmáról ír Farkas, a történeti institucionalizmusról, mely a politikatudomány terméke, illetve az új intézményi közgazdaságtanról, amely a közgazdaságtan művelőinek területe. Holott előbbieket (értsd: politikatudomány) legalább háromféle intézményi megközelítést határolnak el (lásd különösen Hall és Taylor 1996, amit a szerző a 6. lábjegyzetben maga is lehivatkozik, bár nem derül ki, hogy egyetértően tesz-e így). Így a történeti mellett jelen van a szociológiai és a racionális választásokon alapuló intézményi irányzat is. Ez utóbbit a szerző inkább a közgazdaságtudományhoz sorolja, vélhetőleg annak módszertana, a formalizmusra való törekvés igénye okán. Ennek következménye az is, hogy a játékelmélet szintén a közgazdasági módszerekhez sorolódik (4. lábjegyzet). Meglátásom szerint a racionális választások institucionalizmusa bár rokon a közgazdaságtudománnyal, de nem azonosítható vele. Annak az igénynek a kifejeződése a politikatudományon *belül*, hogy a preferenciák exogén változóként emelkedjenek be a vizsgálódásba (lásd például Jupille és Caporaso 1999 összevetését). A rokonság persze tagadhatatlan: a racionális választások irodalma azt feltételezi, hogy az aktorok szigorú költség-haszon alapon hozzák meg döntéseiket, céljuk a hasznosság-maximalizálás. Az intézményi irányzat ezen érdek-alapú és aktor-központú elmélete vallja, hogy az intézmények azáltal visznek stabilitást a társadalmi rendszerbe, hogy korlátozzák az egyéni választások során rendelkezésre álló alternatívákat (lásd különösen Shepsle 1986, vagy az EU tárgyu írások kapcsán Tsebellis és Garrett 2001).

Habár külön nem hangsúlyozza ezt a szerző, de a történeti institucionalizmus azáltal értékelődik fel saját munkájában, hogy a komplex folyamatok értelmezésében az idő dimenziója nála is döntő fontosságot nyer, meghaladottá téve az intézmények pusztán funkcionalista értelmezését. Hasznos ez az értelmezési keret azért is, mert gyakran éppen magára az államra (kormányzatokra) koncentrál, amely Farkas munkájának is fókuszában áll(nak). Zavart pedig általában azáltal okozhat ez az irányzat a közgazdaságtan főáramán belül, hogy az egyének nem egyszerűen szembesülnek döntéseikben az intézményi adottságokkal, hanem – az adott körülmények hatására, példának okáért az integráció következményeként – preferenciáik is változhatnak...

Az útfüggőség koncepcióját Farkas Beáta – helyesen – North-hoz köti, de – éppen a vizsgálat választott tárgya, az EU okán – ez esetben is indokolt lehet társtudományokhoz fordulni, lásd különösen Pierson (1996, 2000), ahol az útfüggés explicit módon is a növekvő hozadék elvéhez kapcsolódik, elsősorban Arthur (1994) munkássága nyomán. Farkas több helyütt is a nyílt végű, evolutív fejlődésről ír (ezt egy külön tézisként is megfogalmazza), hangsúlyozva azt is, hogy az útfüggés nem jelent determinizmust. Pierson (2000) konceptualizációja éppen azért lehet hasznos, mert a növekvő hozadékot egyebek mellett a többes egyensúly jellemzi.

E fejezetben a szerző külön is kitér az intézményi változás kérdésére. A változást azonban viszonylag szűken, a graduális változásokra értelmezi. Thelen, Campbell, Streeck stb. a hivatkozásai. Ugyanakkor kimarad a kritikus elágazás koncepciójának fellevezetése. Holott éppen ez lehet az a koncepció, amely mellett az útfüggés látszólagos determinizmusa feladható. Nem véletlen, hogy az összehasonlító politikai gazdaságtanban is számos munka született a kritikus elágazásokra építve: globalizáció (Campbell 2004), jóléti rezsimek variánsai (Ertman 1997, Lynch 2006), felfejlődés (Collier – Collier 1991, Karl 1997) stb. témákban.

A 2. fejezet sem szakít azzal a szemlélettel, ami szembe állítja, vagy pontosabban más-más tudományterülethez rendeli a történeti és a racionális választások institucionalizmusát, ám itt ez már kevésbé zavaró, hiszen az előző fejezet alapján egyértelművé vált, hogy milyen

konkrét tartalmat tulajdonít ezen kifejezéseknek a szerző. Ráadásul a felcímkézés is jóval ritkábbra kerül elő (például Katzenstein esetében).

Jó volt látni, hogy az áttekintés (merthogy ez a fejezet voltaképpen egy irodalmi áttekintés) nem egyszerűen lajstromba veszi, hanem nagyon is központi helyen kezeli, mintegy kiindulópontként azonosítva a francia szabályozási iskolát. Mint később egyértelművé válik, ez nem a véletlen műve. Farkas ugyanis Boyer és különösen Amable munkái alapján jut el saját kutatási programjához.

Amit az induló áttekintésből hiányolni lehet, az Calmors és Driffill (1988) klasszikus munkája, ami a korporatista intézmények és a bérnövekedés közötti kapcsolatot nem-lineárisan ragadja meg és amely alapján szintén (legalább) három rezsím elkülönítésére nyílik mód. Ez a munka különösen az ipari kapcsolatok irodalmában számít referenciának, de itt is jól hasznosulhatott volna.

A 2.2 alpont szemléletesen vezeti végig az olvasót a kapitalizmus változatainak jelenkori tipizálásán. Kis hiányérzetünk talán csak a 2.2.3 olvastán lehet, amelyben a szerző nem viszi tovább a rajnai kapitalizmus *versus* új amerikai kapitalizmus vitát. A 2.3 és 2.4-nél viszont már semmilyen panasz nem lehet az olvasónak. Farkas Beáta alapos felkészültségről és tudásról tesz bizonyosságot, amikor a klasszikusnak számító Hall – Soskice (2001) munka mellett azok kritikáit is rendkívül okosan és didaktikusan szerkesztve tárja az olvasó elé és egyben tereli is saját témája felé. Jó volt látni, hogy az olyan, látszólag kevésbé ismert részletekre is figyelt, mint hogy az eredeti VoC modell dualizmusa nem jelentette azt, hogy a szerzőpáros ne lett volna maga is némiképpen önkritikus saját leegyszerűsítésével szemben. Sőt, Hall és Soskice gyakorlatilag azonosított egy harmadik csoportot is. Crouch (2005) beemelése is fontosnak bizonyul, hiszen az útfüggés koncepciója nála sem jelent determinizmust, sőt.

A 2.6 rész kapcsán az okozhat(na) némi „zavart”, hogy már az alcímekben is külön csoportként adódik a régi és az új tagállamok köre, holott még nem „láttuk”, hogy ezek valóban különböznenek. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy ne különbözne egymástól e két csoport, csak éppen nem nyert még bizonyítást ez a (több mint) sejtés. De maga a szerző tisztázza e különválasztás okát, amikor kiemeli, hogy az irodalomban gyakorlatilag EU alatt a régi 15 tagállamot értik a szerzők és ennek megfelelően képeznek kategóriákat is ezen csoporton belül – mindjárt négyet is, ami azután referenciaként szolgál az új tagállamok kategorizálásában is. Itt érdemes elmondani, hogy a 2.1 táblázat rendkívül kifejező és eredeti összefoglalása a vonatkozó szakirodalomnak. Igazán meglepetést csak a 2.6 alfejezet vége tartogat, ahol a gondos áttekintés után Farkas – az új tagállamok vonatkozásában – azt írja, hogy nemcsak hogy nincs közös álláspont az intézményi berendezkedés tárgyában, de „kifejezetten egymással szemben álló vélemények fogalmazódtak meg” (59.o.). Érthető, hogy miért így zárja e részt a szerző (hiszen végtére is e térség beillesztése a végcél), de az előadottak alapján ez túlzottan erős megfogalmazásnak tűnik.

A 3. fejezet már önmagában is komoly vállalkozás. Olyannyira, hogy az egyes részek gyakorlatilag önálló könyvfejezetként vagy akár monográfiaként is íródhattak volna. És láthatóan ehhez a szerzőnek is lett volna bőven muníciója. Am itt be kellett érnie most néhány oldalas összefoglalókkal, amelyek rendkívül precízen megfogalmazottak. A termékpiacok (3.1 rész) rész egyik fontos következtetése, hogy a verseny és a versenyképesség a növekedés egy fontos tényezője. Az izgalmas kérdés természetesen ezért az lehet, hogy mi teszi egyik államot versenyképesebbé a másikkal? Vagy még egyszerűbben: mi az az intézményi

kontextus, ami a hatékonyságot növelő versenyt eredményez? (Versenyezni ugyanis például járadékszerzés céljával is lehet és akár sokszereplőssé is teheti a verseny az ilyen piacokat, márpedig ez nyilván nem az a fajta verseny, amiről Farkas ír.)

A K+F és innováció (3.2) cím alatt az az állítás fogalmazódik meg, hogy a nem-mediterrán régi tagállamok csoportja egyértelműen elkülönült az új (és a mediterrán) államok csoportjától. Farkas ezt toldja meg, mintegy magyarázatként is a tartósnak tűnő lemaradásra, azzal hogy „mert az innovációs rendszer intézményi felépítése különböző” (76.o.). Valóban, az izgalmas kérdés éppen ennek a különbözőségnek a megragadása lehetne, hiszen – mint azt a szerző a 2. fejezetben bemutatta, mások mellett Nölke munkáira hivatkozva – a KKE régió transzformációját az FDI beáramlása segítette, csakhogy az nem szükségképpen jelenti az új technológiák, innovációk átvételét, terjedését, és különösen nem azok hazai „laborokban” történő kidolgozását és terjesztését.

A pénzügyi rendszer (3.3) kapcsán Hardie – Macartney (2016: 502) nyomán érdemes arra is rámutatni, hogy a VoC iskola azon felosztása, amely a pénzügyi intézményrendszer alapján különíti el egymástól a bank-alapú kontinentális európai és a tőkepiaci-alapú angolszász rendszereket (lásd különösen Zysman), nagyban leegyszerűsítő. Kontinentális Európában ugyanis az elmúlt évtizedekben nem az történt, hogy a hitel-alapú bankrendszer helyét – a konvergenciának engedelmessé – átvette volna a tőkepiaci finanszírozás, hanem a *mellett* gyökeresedett meg a piaci alapú bankolás is, vagyis egy merőben új változat jött létre, amelyben e kettő típus jól megfér egymás mellett, vagy Farkas szóhasználatával élve: az intézményi komplementaritás ez esetben is érvényesült.

Az elemzésben soron következő három terület kapcsán lehet felvetni azt, amit talán az egész fejezet kapcsán is érvényesnek tekinthetünk: valóban megállnak-e önmagukban is e területek, lehetséges-e azokat egymástól egyértelműen leválasztani és így tárgyalni, értékelni. A munkaügyi kapcsolatok, a szociális védelem vagy az oktatás rendre olyan területek, ahol könnyen azonosíthatók metszetek. Farkas Beáta dolgát nehezíti, hogy a szakirodalom sem egységes e tekintetben. Ezzel együtt is érvényesnek tekinthetjük az e részekben tett megállapításait, a klaszterek összhangban vannak általános ismereteinkkel, benyomásainkkal. Még ennél is fontosabb azonban, hogy a szerző igyekszik megmutatni minden esetben az indokokat, amelyek az adott terület leválasztását és önálló vizsgálatát motiválták.

Egyetlen apróság még: adathiány okán néhány ország kimaradt az elemzésből. Luxemburg esetében viszont többször azt érzékelt, hogy egyfajta *outlier* pozícióban van/volt az ország, és nyilván mint külön eset nem is érdemes rá hivatkozni (pontosabban: csoportot alkotni rá).

Amit a 3. fejezet kapcsán kritikaként megfogalmazhattunk (indokolt-e a hatos tagolás), az a 4. fejezetben okafogyottá is válik, hiszen a kétlépcsős klaszteranalízist alkalmazva a szerző eme következő lépésben integrálja a korábbi eredményeket, így négy – a KKE államokkal kibővített – „nagy” klasztert kapunk. Mivel e fejezetből csak a 4.6-7. részek voltak beválogatva az MTA doktora tudományos cím megszerzéséhez, ezért csak ennek értékelésére szorítkozom. A 2. alfejezet a KKE régió precíz értékelését adja. Külön kiemelő, hogy Farkas Beáta az elemzéseket történeti kontextusba ágyazottan végzi el. A történetiség itt nem öncél, hanem kettős célt szolgál: egyfelől bizonyítja az elemzési keretrendszer sarokpontjaként választott útfüggő fejlődési pályát, másfelől érzékelteti, hogy bár e régiót a szakirodalom (de az ő saját klaszterezése is) egy blokként azonosítja, ám azon belül nagyon is léteznek törésvonalak és differenciák.

Az átmenet kapcsán írja a szerző „Magyarország kivételével minden ország kísérletezett nemzeti kapitalizmus létrehozásával” (151.o.). Ezen megjegyzés tükrében különösen érdekes volt olvasni azután a 8.2 rész („a magyar külön út”) elemzését, amely egyértelművé teszi, hogy 20 év késlekedéssel ugyan, de Magyarországra is megérkezett a nemzeti kapitalizmus. További kérdésfelvetés lehetne, hogy a bemutatott érveken túl, amelyek a kínálat oldalára koncentrálnak, vajon indokolják-e azt keresleti oldali tényezők is? A 4. fejezet országelemzéseire építve, lehet-e ezt az át- (vagy vissza)állást egyfajta megkésettységnek tekinteni? Illeszthető-e ez a jelenség valamiképpen az útfüggés koncepciójához? A beválogatott 4. fejezetek egységei és a 8. fejezet elemzései – így együtt is – gyakorlatilag bármely tranzíciós tananyag kötelező irodalmi közé bekerülhetnének.

A 10. fejezet összegzi a korábbiakat és egyben ki is emeli a vizsgáldás főbb következtetéseit, mintegy tézisszerűen megfogalmazva azokat. Farkas Beáta legfontosabbnak azt a következtetést találja, hogy az új és a régi tagállamok (kapitalizmusok) igenis elemezhetők egy közös értelmezési keretben. Ez nem csak szimpatikus tézis, de az olvasottak alapján meggyőzően alá is támasztott megfigyelés. Érvényességét csak kiemeli az a megfigyelés, amely a mediterrán térség elkülönülését hangsúlyozza – márpedig ha KKE nem volna együtt tárgyalható a „nyugatiakkal”, akkor a déliek sem. A második tézis az első folyamánként értelmezhető és szintén elfogadható. A harmadik már a változásokra koncentrálnak, amelyek „fokozatos, rétegződés révén” következtek be” (313.o.) – különösen e tétel kapcsán nyer jelentőséget a magyar külön út. A tézis ez esetben is bizonyítást nyer(t). A negyedik tézis egyfajta általánosítás az intézmények és a növekedés/fejlődés szerepéről – elfogadható. E tézisek akár folytatásaként is értelmezhető a 11. fejezet, amely az európai integrációra reflektál és amely az integrációt – meglátásom szerint helyesen – „nyílt végű folyamatként” értelmezi (323.o.).

Itt érdemes röviden arra is kitérni, hogy a külön anyagként beadott tézisgyűjtemény összesen hét tézist állít fel, amelyek részben azonosak/átfednek a 10. fejezet téziseivel. A tézisgyűjtemény 1. tézise a kötet 1. fejezetére épít, de gyakorlatilag – hangsúlyozva a kvantitatív és kvalitatív elemzés szinergiáját – a teljes kötetre érvényes módszertani pluralizmust szükségességét fogalmazza meg. A kötet maga bizonyítja, hogy a tézis helytálló. A tézisgyűjtemény 2., 3., és 4. tézisei megfeleltethetők a 10. fejezetben tárgyalt tanulságoknak. Az 5. tézis már normatív tartalmú és újfent hangsúlyozza a kötetben is kiemelt szerepet kapott útfüggőség jelentette korlátokat – elfogadva. A 6. tézis a 10. fejezet 2. tanulságát ismétli meg. A 7. tézis pedig a 11. fejezet végkövetkeztetésével cseng egybe – elfogadva.

Farkas Beáta MTA doktora tudományos címre beadott anyaga magas színvonalú, a szakma elvárásait teljes mértékben kielégítő, az intellektuális diskurzust nagyban előmozdító, sőt megalapozó. A mű önálló szakmai termék, amely mind elemzési keretrendszerében, mind a megfogalmazott következtetéseiben, megfigyeléseiben újszerű. Eredményei további kutatásokat alapoznak meg. Hiteles adatokat tartalmaz, azokat szakszerűen elemzi. A tézisgyűjtemény hét tézisének – az írott anyag alapján – elfogadom.

A doktori művet nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Budapest, 2019. 10. 11.

Benczes István